

דבר העורך

מילים אלה נכתבות בעיצומה של מלחמה: פלישת רוסיה לאוקראינה. מדובר במציאות חדשה שקשה היה לדמיין אותה אך לפני ימים ספורים: שמדינה אירופית תפלוש למדינה אירופית עצמאית אחרת ותנסה לכבוש אותה ולהשתלט עליה. הגם ששכסוכים אלימים בין מדינות לא הסתיימו, הרי בעולם המערבי והמפותח, לפחות, נדמה היה שמלחמות ברמה שנחווה במלחמת העולם השנייה, שכוללות ניסיון השתלטות כולל – פסו מן העולם. נדמה שאירופה שכחה עד כמה מלחמה – כמו במלחמה – כורכת עימה סבל, הרס, שכול ואובדן. יתרה מכך, בהיבטים החברתיים, הכלכליים והאנושיים היא מציבה אתגר ממשי לכל המערכות ה"נורמליות" של השלטון: מערכות הביטחון הסוציאלי והחברתי. ניהול מדיניות חברתית בתקופות של אסון, או תכנון ועיצוב מערכי התערבות והגנה בתקופות חירום, הם לא פעם ביטוי והחצנה של מערכי המדיניות והתכנון בשעות שלום ורגיעה.

נדמה אפוא כי בהקשר של ביטחון סוציאלי, המציאות הקשה של היום ממחישה את הרלוונטיות של האמירה "הרוצה בשלום ייכון למלחמה". ביטוי קדום זה, שמקורו ככל הנראה ביוון העתיקה, רלוונטי לא רק להקשרים צבאיים, במובן של הכנת כוח צבאי הולם גם בתקופות של שלווה ורגיעה. הוא רלוונטי גם להקשרים של פיתוח ועיצוב מדיניות חברתית ותוכניות ביטחון סוציאלי המודעות לאפשרות ההתרחשות של מצבי אסון, משבר ומלחמה – ומסוגלות לתת מענה הולם גם למקרים קשים ומורכבים אלה.

באופן מפתיע במקצת, כל המאמרים בגיליון זה מתחברים במגוון הקשרים – ישירים ועקיפים – למציאות שתוארה לעיל. כך לדוגמה, הגיליון נפתח במאמר הדעה של **ערן ויגודה** - **גדות** בנושא "התחדשות הניהול הציבורי", שהתמקד בניהול הממשל בעידן שלאחר מגפת הקורונה והקדים למעשה את זמנו. במעין "נבואה" שהגישה את עצמה, כותב ויגודה:

מנהיגי העתיד יצטרכו ללמוד לא רק לשלוט ולהפעיל תבונה פוליטית, אלא להפגין הרבה יותר כישורי ניהול מוצלחים ומשודרגים. לאלה העוסקים במדיניות ציבורית, בממשל ובמנהל ציבורי ברור שניהול עולם המחר הפך למשימה מורכבת הרבה יותר משהיה אי פעם בהיסטוריה. בעולם שלאחר COVID-19 נתמודד עם בעיות חדשות ולא מוכרות הנובעות מאחד הניסויים החברתיים הטבעיים הגדולים ביותר של המאה ה-21.

ואכן המציאות החדשה של פלישת רוסיה רק מחזקת את טענתנו של ויגודה-גדות:

מנהלי המגזר הציבורי יצטרכו לבצע התאמות במודלים הישנים, המבוססים על ודאות יחסית של שוק ציבורי, ולבנות מודלים והסברים חדשים שרלוונטיים לסיכוני השוק הגדלים ולאיירועי משבר ואסון שאין ספק שיגיעו. ייתכן שאף נצטרך להגדיר מחדש את גבולותיהם ויעדיהם של מדעי הניהול בזירה הציבורית, כדי שיאזנו טוב בין ציפיות לא ריאליות ממשרתי ציבור לבין משאבים לאומיים.

במובנים רבים, אם כך, הניסיון של מגפת הקורונה היה מעין "קדימון" למציאות מורכבת, בלתי-ודאית וחדשה, והמלחמה באוקראינה רק מדגישה את הצורך בשינוי מודלים ישנים בתחום הניהול הציבורי.

היותה של הקורונה סוג של קדימון לאתגרים שמביאה עימה תקופת אי הוודאות, והחשיבות שיש בתכנון ובהיערכות חברתית למציאות של משברים ומלחמות, באות לידי ביטוי גם במאמרם של **ליאת קוליק ודן רמון**, "הורים שעבדו מהבית בעת מגפת הקורונה: קונפליקט תפקידים וביטויי תוקפנות בזוגיות". מאמר זה דן בקשר שבין חוויית קונפליקט התפקידים בין המשפחה לעבודה בתקופת הקורונה, לבין ביטויי תוקפנות בזוגיות. ביטויי התוקפנות הוערכו באמצעות עיונות המתבטאת בשגרה ביחסי הזוגיות, ובאימוץ דפוסים לא הסתגלוטיים לניהול עימותים בזוגיות: דפוס האלימות הפיזית, דפוס האלימות המילולית-רגשית, ודפוס ההימנעות מפתרון העימות. מדגם המחקר כלל 406 משתתפים יהודים (206 נשים ו-200 גברים) שעבדו מהבית שלושה ימים בשבוע לפחות במהלך חודש אוגוסט 2020, והם הורים לילדים בגיל הילדות הצעירה והאמצעית. ממצאי המחקר הצביעו על קשר חיובי בין קונפליקט התפקידים לבין עיונות בזוגיות ולבין השימוש בדפוס האלימות המילולית-רגשית בעת ניהול עימותים. עוד נמצא כי עיונות בזוגיות מתווכת את הקשר בין קונפליקט התפקידים לבין השימוש בדפוסים לא הסתגלוטיים לניהול עימותים בזוגיות. המשאבים "גמישות בהתמודדות" ו"תקשורת נינוחה" במשפחה קשורים בקשר שלילי לעיונות בזוגיות ולשימוש בדפוס האלימות הפיזית בעת ניהול עימותים בזוגיות. ממצאים מעניינים אלה הם, כמובן, בעלי משקל וחשיבות גם להקשרים חברתיים אחרים, כגון עיתות מלחמה. היכולת להבין כיצד המציאות בזמנים מורכבים שכאלה מקרינה על אלימות ותוקפנות במסגרות זוגיות יש לה חשיבות רבה בכל הנוגע לחוסן החברתי וליכולת להתמודד בצורה מיטבית עם המעטפת המאיימת והקשה.

עיתות משבר, בין שמגפה בין שמלחמה, מדגישות ומעצימות גם את מעמדן המוחלש של אוכלוסיות החוות "הצטלבות" של משתני רקע חברתיים. מאמרן של **נדא עומר ותהילה רפאלי**, "הוצאת ילדים מהבית בצו בית משפט: ההשפעות על אימהות ערביות ממזרח ירושלים", מציע זווית אחרת להתבוננות בנושא. כמתואר במאמר, נשים ערביות ממזרח ירושלים חיות בחברה ערבית-מסורתית ופטריארכלית. רובן ממלאות תפקידים מסורתיים כרעיות וכאימהות, והן חלק ממייעוט אתנו-לאומי. ההקשר התרבותי והפוליטי הייחודי

שהאימהות הללו חיות בו עשוי ליצור הבדל בין האופן שבו הן חוות את הוצאת ילדיהן מהבית לבין האופן שנשים בחברות מערביות חוות מצב כזה – לדוגמה, על רקע של אפליה גזעית. על רקע מיעוט המחקרים על תפיסתן וחוויתן של אימהות את הוצאת ילדיהן מן הבית בכלל, והיעדר מחקרים בנושא באוכלוסייה הערבית ובאוכלוסיית מזרח ירושלים בפרט, מאמר זה בחן את ההשפעות שיש להשמת ילדים במסגרות חוץ-ביתיות על ממדים שונים בחייהן של אימהות ערביות ממזרח ירושלים – ממדים אישיים, משפחתיים וחברתיים. הנשים שהשתתפו במחקר תיארו מגוון רחב של השפעות שהיו להוצאת ילדיהן מהבית, כולל מצוקה רגשית ופגיעה בבריאות. בהיבט המשפחתי הנשים חוו התגברות של האלימות כלפיהן מצד בני משפחתן הביולוגית או המשפחה שנישאו לה, ובהיבט החברתי הן חוו נידוי וביקורת חברתית, ונתפסו כמי שמחפשות הזדמנויות לנטוש את תפקידן כאימהות. מסקנות המחקר, ולפיהן יש צורך להתאים את ההתערבות עם נשים אלו למאפייניהן הייחודיים ולפעול להעצמתן ולהבראתן, משתלבות אפוא היטב במעטפת הכללית של גיליון זה: הצורך להתאים התערבויות למאפיינים הייחודיים של הסוגיה החברתית נכון לא רק בהקשר של אוכלוסיות ותרבויות, אלא גם בהקשר של ה"אירוע": מגפה, אסון או מלחמה.

המחקרים דלעיל הדגישו את החשיבות שיש להבנת המורכבות של אירועי אסון ומשבר, ואת הצורך בהתערבויות מושכלות להתמודדות עם אירועים אלה. בהקשר זה, אחת התופעות המתעצמות בצורה בולטת בתקופות משבר בכלל, ובמלחמות בפרט, היא ההתנדבות. גם כאן, ייתכן שהתנדבות בתקופות משבר היא בבואה מועצמת של התופעה בעיתות שלום ושלווה. המאמר של **נוגה פיטובסקי-נוה, מיכל אלמוג-בר והלל שמיד**, שכותרתו "מהנדסים תרבות: התנדבות עובדי חברות עסקיות בארגונים חברתיים", תורם זווית מבט ייחודית ומעניינת על הנושא. כפי שמחברי המאמר מפרטים, מדובר בפעילות התנדבותית שבמסגרתה עובדי ארגונים עסקיים מתנדבים מטעם מקום עבודתם בארגונים חברתיים בקהילה, כחלק מתפיסת האחריות התאגידית של עסקים. בדומה למגמות בעולם, תופעה זו נעשית רווחת בשוק העבודה הישראלי, אולם בישראל היא זכתה להתייחסות מחקרית מעטה. על רקע מציאות זו, המחקר המוצג במאמר מבקש לבחון לעומק את משמעות התופעה של התנדבות עובדים עבור בעלי העניין המרכזיים המעורבים בה: מנהלים ועובדים בחברות עסקיות, ומנהלים, עובדים ולקוחות בארגונים חברתיים. המחקר דן בשלושה מקרי חקר איכותניים: התנדבות עובדי חברת נדל"ן בעמותה לבריאות הנפש, התנדבות עובדי חברת ביטוח בעמותה לסיוע רפואי, והתנדבות עובדי חברה לטכנולוגיית השקיה בעמותה לנוער בסיכון. הממצאים מעלים כי המנהלים בארגונים העסקיים מבליטים את ההתנדבות כפעילות בעלת תרומה משמעותית לקהילה. עם זאת, ההתנדבות התקיימה בעיקר על בסיס ספונדארי, תוך תחלופה מתמדת של העובדים המתנדבים. עוד עלה כי הארגונים העסקיים התקשו לגייס את העובדים להתנדבות, מה שהוביל אותם בחלק מהמקרים לחייב את עובדיהם לעשות זאת. לאור המגבלות הללו, התנדבות העובדים לא הצליחה לייצר מפגש בעל משמעות בין עובדי הארגון העסקי לבין לקוחות הארגון החברתי, ובין הצדדים התקיימה אינטראקציה מעטה בלבד. תובנות אלה מעוררות שאלות מרתקות בדבר הקיימות והמשמעות של התנדבותם של עובדי

חברות עסקיות בתקופות משבר ומלחמה. האם גם אז ההתנדבות שלהם תהיה ספוראדית? האם ניתן יהיה "לסמוך" עליהם באותם זמנים? והאם – לאור ממצאי המחקר – ברור כי לא מהם תצמח הישועה?

ברור לכל כי מעבר להתנדבות, יש גם צורך במדיניות ברורה להתמודד עם מצבי משבר. בהקשר זה, מאמרו של **סיון לוי, איילת מקרוס ונחמי באום** בנושא "מנהלים במלכוד: פרקטיקת מדיניות במחלקות לשירותים חברתיים" מציע זווית שונה להתחברות לתמת-העל – מקומה של מדיניות חברתית בעיתות מלחמה. כפי שמתואר במאמר, העובדים הסוציאליים בישראל, המכירים מקרוב את צורכיהן של האוכלוסיות המוחלשות, מצופים כיום לעסוק גם בפרקטיקת מדיניות שיביאו לשיפור מצבן. אולם אף שהם עדים להשלכותיה החיוביות והשלליות של המדיניות החברתית, רק מעטים מהם עוסקים בפרקטיקת מדיניות בפועל. המחקרים הספורים שבחנו סוגיה זו מראים כי אחד הגורמים המשפיעים על מעורבותם בפרקטיקת מדיניות הוא נוכחותם של מנהלים במחלקות לשירותים חברתיים התומכים בעיסוק בפרקטיקות מדיניות, ונותנים לכך לגיטימציה. על רקע מציאות זו, המאמר שם לעצמו למטרה לבחון את הגורמים המעכבים ואת הגורמים המקדמים עיסוק בפרקטיקת מדיניות של מנהלים ועובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים. ברמה המתודולוגית, ממצאי המחקר התבססו על ניתוח תמתי של ראיונות מובנים למחצה שנערכו עם 13 מנהלי מחלקות לשירותים חברתיים בישראל. התמונה שהתקבלה מן המחקר חושפת מלכוד מבני המקשה על עובדים סוציאליים במחלקות, ולא כל שכן על מנהלים, לקחת חלק בפרקטיקת מדיניות שמטרתה לקדם שינויים שהם מעבר לרמת הפרט והמשפחה. גורמים אלה, אם לא יילקחו ברצינות ויטופלו, עלולים לבוא לידי ביטוי קריטי בעיתות משבר ומלחמה. בעיתות כאלה עובדי השדה הם הנמצאים בחזית, והם שיצטרכו להתמודד עם הצרכים והקשיים של האוכלוסיות הנפגעות. לפיכך לתובנות, לידע, ולניסיון שלהם יש משקל עצום בהצלחת עבודתם. במובן זה, יש חשיבות עצומה ליכולתם – דווקא בעיתות שגרה – להיות מעורבים ולהשפיע על עיצוב המדיניות החברתית בתחומים אלה.

חותם את הגיליון מאמרו של **שלמה מזרחי ודנה נתן קרופ** בנושא "ניידות בתעסוקה והכשרה: עמדות הציבור, מגמות בשוק העבודה ומדיניות". ללא כל קשר ישיר למצבי משבר או למלחמות, נדמה שאין חולק על כך כי אתגר גדול של שוק העבודה המודרני הוא לשפר את הניידות של עובדים בין מקומות עבודה ותפקידים. היות שמדינות ומעסיקים אינם נוטים לספק מסגרות הכשרה מגוונות, המחקר מתמקד בביקוש לתוכניות הכשרה ובוחר את הגורמים העשויים להשפיע על עמדות כלפיהן. המסגרת התאורטית של המחקר נבחנה בישראל באמצעות שני שאלוני סקר זהים שהופצו בשתי נקודות זמן שונות: בנובמבר 2019 ובאוגוסט 2020. ההקשר הייחודי של מסגרת הזמן הזאת אפשר לבחון אם וכיצד המשבר שנוצר בשוק העבודה עקב התפשטות הקורונה השפיע על משתני המחקר. מן הממצאים עלה כי המוכנות של אזרחים לפעול באופן אקטיבי ולשלם בעצמם עבור ההגברה של הניידות בתעסוקה פחותה מן ההכרה שלהם בכך שהיא אכן נחוצה. ממצאי המחקר זיהו אפוא

פרדוקס הכשרה-ניידות בתעסוקה, אשר חותר תחת המאמצים להגדיל את הביקוש לתוכניות ההכשרה. אף ששיעור האבטלה גדל מאוד עקב משבר הקורונה, ניתוח הממצאים משני הסקרים מצביע על קשרים כמעט זהים בין משתני המחקר: כך לדוגמה נמצא כי סטטוס התעסוקה קשור לתפיסת הביטחון בתעסוקה ולעמדות כלפי הכשרה, וכן שניסיון קודם בלימודים, השכלה והכשרה מעצבים את התפיסה העצמית בדבר הניידות בתעסוקה, ואת הקשר החזק של זו עם תמיכה בהכשרה להגברת הניידות בתעסוקה. מעבר למסקנות הישירות בדבר תחום התעסוקה, ממצאי המחקר מעוררים שאלות מעניינות באשר להשפעות שיש למצבי משבר וחירום על תפיסות עולם ועל עמדות כלפי תחומי מדיניות שונים. בהקשר זה יהיה זה מעניין בעתיד לחקור אם ובאיזה אופן המלחמה באוקראינה תשפיע על עמדות כלפי מדיניות חברתית בתחומים שונים.

גיליון זה, הגם שכל מאמריו נכתבו בלי שניתן היה לדמיין את פלישת רוסיה לאוקראינה, ממחיש את חשיבותם של המחקר החברתי ושל העיסוק בתחומי המדיניות החברתית והביטחון הסוציאלי ליכולת להתמודד עם מצבי אסון ומלחמה. בשלב זה אין איש היכול לצפות כיצד תסתיים המלחמה הנוכחית, אך תפילת כולם היא לסיומה המהיר, ולפגיעה מעטה ככל האפשר בנפש וברכוש. אולם עצם העובדה שהמלחמה פרצה מדגיש את אשר צף ועלה מכל המאמרים בגיליון: אנו חיים בעידן של שינויים, של אי ודאות, ושל צורך בגיבוש מדיניות חברתית אשר מבינה את המציאות החדשה הזאת. יש לקוות אפוא שבתובנות החשובות העולות מן המחקרים שבגיליון תהיה משום תרומה למוכנות טובה יותר של מדינת ישראל לאירועי העתיד.

זו גם הזדמנות טובה להודות לכל העושים המלאכה, אשר ללא קשר למלחמה באוקראינה, עבדו קשה בתקופה מורכבת לא פחות: מגפת הקורונה. בנקודה זו אין לי אלא לשוב ולהודות לכל המחברות והמחברים שתרמו לגיליון זה, לכל השופטות והשופטים שהקדישו מזמנם וקראו בעיון את המאמרים, לכל חברות וחברי מערכת כתב העת, לרכזת המערכת מיה עורב-הטל, לעורכת הלשון נירית איטינגון ולעורך הגרפי מרדכי פרנקל על עבודתם המסורה והנאמנה, ולשוב ולקוות כי ימי השלום יחזרו לאדמתנו.

פרופ' ישראל (איסי) דורון
עורך ראשי

